

# **Tussen etiquette en leiderschap**

*De opvoeding van de kroonprinses Prinses Charlotte van  
Wales (1796-1817)*

Bachelor scriptie Geschiedenis

Naam: Dionne (D.J.J.H.) Wilbrink

Studentnummer: s4546024

Begeleider: dr. D.D.R. Raeymaekers

Aantal woorden: 8.115

## Inhoudsopgave

Inleiding .....	4
Status Quaestionis .....	6
De opvoeding van een kroonprinses .....	11
Gedraglijnen .....	13
Scholing .....	18
Conclusie .....	23
Literatuurlijst .....	26
Bronnen .....	29

## Inleiding

Op 7 januari 1796, een week nadat het nieuwe jaar was aangebroken, kreeg het Britse koninklijke Huis van Hannover er een nieuw lid bij. Het meisje dat werd geboren, werd tot prinses Charlotte Augusta van Wales gedoopt en was de tweede in lijn in de opvolging van de Britse troon. Alleen haar vader, prins George van Wales<sup>1</sup>, was eerder aan de beurt om haar grootvader koning George III (r. 1760-1820) op te volgen. Mede hierdoor zorgde de geboorte van de Britse prinses voor veel vreugde: ‘The Tower guns were fired, and St. Martin’s bells rung a merry peal’ om deze bijzondere aangelegenheid te vieren.<sup>2</sup> De troon leek voor twee generaties te zijn verzekerd in de handen van het Huis Hannover en dit kwam zowel de monarchie als de stabiliteit in het land ten goede.

De brieven die kort daarna binnen de koninklijke familie werden geschreven verraden echter dat de geboorte van een meisje niet was waar iedereen op had gehoopt. De prins van Wales schreef na de geboorte van zijn dochter aan zijn moeder, koningin Charlotte, dat hij liever een zoon had gekregen.<sup>3</sup> Hoewel in Groot-Brittannië vrouwen al eerder de troon hadden bestegen, gebeurde dit alleen op het moment dat er geen geschikte mannelijke troonopvolger was.<sup>4</sup> De voorkeur voor een mannelijke erfgenaam kwam tot uiting in de Britse wetgeving, waardoor een mannelijke nakomeling van de prins van Wales Charlottes plek als tweede in lijn voor de Engelse troon over zou nemen.<sup>5</sup> De koninklijke familie zag dit als het meest gunstige scenario en de hoop werd gevestigd dat de prins van Wales nog een zoon zou krijgen.

Het problematische aan dit scenario was dat de prins een uitgesproken hekel aan zijn huidige vrouw zou krijgen, de prinses Caroline van Brunswijk-Wolfenbüttel. In 1785 trouwde de prins van Wales met de katholieke Maria Fitzherbert. Dit huwelijk was nooit legaal, maar zorgde wel voor tumult onder de Britse *society*.<sup>6</sup> Uiteindelijk raakte de prins uitgekeken op Maria en ontmoette hij in 1794 Frances Villiers, de gravin van Jersey. Het probleem met de negen jaar oudere Frances was dat ze al getrouwd was en na het huwelijk met Maria Fitzherbert,

---

<sup>1</sup> De prins van Wales werd in 1820 tot koning George IV gekroond en regeerde tot aan zijn dood in 1830.

<sup>2</sup> ‘Birth of a Princess’, *Caledonian Mercury*, 11 januari 1796.

<sup>3</sup> Anne Stott, *The Lost Queen: The Life and Tragedy of the Prince Regent’s Daughter* (Yorkshire 2019) 20.

<sup>4</sup> Jeroen Duindam, *Dynasties: a Global History of Power 1300-1800* (Cambridge 2015) 94; Valerie Schutte, ‘Perception of Princesses: Pre-accession Book Dedications to Mary and Elizabeth Tudor’ in Valerie Schutte ed., *Unexpected Heirs in Early Modern Europe: Potential King and Queens* (2017) 63-83, aldaar 63-64; Troy Heffernan, ‘Never the Queen: Anne’s Formative Years’, in Schutte ed., *Unexpected Heirs*, 113-135, aldaar 117; Judith Richards, ‘“To Promote a Woman to Beare Rule”: Talking of Queens in Mid-Tudor England’, *Sixteenth Century Journal* 28:1 (1997) 101-121, aldaar 101.

<sup>5</sup> In de *Act of Settlement* van 1701 wordt de term ‘*heirs of their body*’ gebruikt, wat verwijst naar een vorm van primogenituur waarin mannelijke familieleden voorrang hebben op hun zussen, ongeacht leeftijd.

<sup>6</sup> Stott, *The Lost Queen*, 5.

wilde het Britse parlement niet nog een dergelijk schandaal van de prins. Door middel van de grote geldschulden die de prins had, werd hij gedwongen een geschikte huwelijkskandidaat te aanvaarden. De keuze viel uiteindelijk op de Duitse prinses Caroline, maar het werd snel duidelijk dat de prins van Wales niets van haar moest weten. Tijdens hun eerste ontmoeting stelde hij zichzelf voor, om vervolgens de rest van de avond uit haar buurt te blijven.<sup>7</sup> Al na hun eerste ontmoeting was het huwelijk gedoemd te mislukken.

Op 8 april 1795 trouwde het stel en prinses Caroline bleek snel hierna zwanger. In januari 1796 werd Charlotte geboren. De koninklijke familie hoopte vurig dat een kind het huwelijk tussen Caroline en George zou verbeteren; er was immers nog geen zoon geboren. Dit bleek echter ijdele hoop: vier maanden na de geboorte van zijn dochter zwoer de prins van Wales dat hij zijn vrouw nooit meer zou aanraken.<sup>8</sup>

Met het uitblijven van een broertje voor Charlotte werd het duidelijk dat Charlotte de rechtmatige troonopvolgster zou blijven en hiermee had zij een bijzondere positie in de geschiedenis in vergelijking met haar voorgangsters. Haar voorgangsters als koningin Mary I (r. 1553-1558) en Elizabeth I (r. 1558-1603) werden beiden in hun jeugd door hun vader Henry VIII (r. 1509-1547) buitenspel gezet voor het koningschap, waarna eerst hun halfbroer Eduard VI (r. 1547-1553) hun vader opvolgde.<sup>9</sup> Door Eduards vroegtijdige overlijden kon Mary I een claim maken op de troon. In de zeventiende eeuw werden de zussen Mary II (r. 1689-1695) en Anne (r. 1702-1707) geboren terwijl hun oom Charles II (r. 1660-1685) nog over Engeland en Schotland regeerde. Zijn huwelijk bleef echter kinderloos, waardoor de troon naar zijn broer James II (1685-1688) ging. Mary II en Anne waren op dit punt hun jeugd al gepasseerd.<sup>10</sup> De koninginnen die Charlotte voorgingen waren dus minder verzekerd dat zij die positie uiteindelijk ook zouden bemachtigen. Daarnaast bleek er binnen het Huis Hannover geen gebrek aan mannelijke erfgenamen tot de regeerperiode van George IV, waardoor de positie waarin Charlotte zich bevond als uiterst uitzonderlijk kan worden beschouwd.

In dit paper wordt getracht te onderzoeken in hoeverre dit gegeven invloed heeft gehad op de verwachtingen die op Charlotte werden geprojecteerd door te kijken naar haar vroege jeugd. Aan de hand van brieven van de *princess royal* Charlotte Augusta Mathilda van Hannover (hierna: prinses van Hannover) aan de gouvernante Lady Elgin zullen de jongste jaren van Charlottes jeugd worden onderzocht. Het opvoeden en onderwijzen van een

---

<sup>7</sup> Stott, *The Lost Queen*, 14.

<sup>8</sup> *Ibidem*, 26.

<sup>9</sup> Schutte, 'Perception of Princesses' 63-83, aldaar .

<sup>10</sup> Heffernan, 'Never the Queen', 113-135, aldaar .

kroonprins(es) was een uiterst gespecialiseerde aangelegenheid, waarin de ideeën over de toekomst van de monarchie doorsijpelden.<sup>11</sup> De vraag hoe en waarom Charlotte was opgevoed, geeft dus ook een breder inzicht in de idealen van de monarchie. De 31 brieven die voor deze analyse worden gebruikt, zijn in 2019 voor een breed publiek openbaar gemaakt door *The Georgian Paper Programme* en geven een inkijk in de opvoeding van Charlotte van 1797 tot 1804.

In dit paper zal eerst een overzicht worden geboden van de literatuur die over dit onderwerp is verschenen, om vervolgens de belangrijkste conclusies van de analyse van de brieven te beschrijven. Deze analyse is opgedeeld in twee delen: welke gedragslijnen Charlotte zich aan moest houden (1) en hoe haar opleiding er uitzag (2). Hoewel regels over hoe iemand zich moet gedragen ook vaak naar voren komen in de opleiding, is er toch voor gekozen om deze twee aspecten los van elkaar te behandelen. Charlottes gedrag was veelal het hoofdonderwerp van de brieven waardoor het geen recht zou doen aan het onderwerp om het direct in combinatie met haar opleiding te behandelen. Voor de analyse werd er in de brieven vooral gelet op passages waarin bepaalde normen en waarden naar voren komen, welke contemporaine literatuur een rol speelde in de opvoedingsideeën van Lady Elgin en de prinses van Hannover, welke vormen van onderwijs Charlotte genoot en welke persoonlijkheidskenmerken als negatief of positief werden aangemerkt. In het eerst hoofdstuk over Charlottes gedrag, zal er worden ingegaan op de ongewenste gedragingen die Charlotte bezat en wat het gewenste gedrag was volgens Lady Elgin en de prinses van Hannover. In het hoofdstuk over Charlottes opleiding wordt besproken wat werd gezien als belangrijk voor haar om te weten. Hierbij zullen ook de ideeën over Charlottes educatie bekeken worden aan de hand van de contemporaine ideeën over de opvoeding van kinderen en hoe deze de opvoeding van Charlotte verder hebben gevormd.

## **Status Quaestionis**

Ondanks dat Charlotte een kroonprinses was, werd er door historici relatief weinig over haar geschreven. Het Huis Hannover was vanaf het moment dat George I (r. 1714-1727) als eerste koning van de dynastie de troon besteeg een impopulaire dynastie en bleef dit ook tot aan de

---

<sup>11</sup> Eberhard Fritz, 'Education and the Rituals of Monarchy in the Kingdom of Wurttemberg: Crown Prince Friedrich Wilhelm, Crown Prince Karls and Prince Wilhelm compared', in Frank Lorenz Müller en Heidi Mehrkens eds., *Sons and Heirs: Succession and Political Culture in Nineteenth-Century Europe* (Londen 2017) 75.

dood van de laatste George, George IV (r. 1820-1830).<sup>12</sup> Mede hierdoor konden zij niet hun stempel drukken op de achttiende eeuw zoals de Tudors en Stuarts dat wel deden in hun eeuw, waardoor historici lange tijd weinig aandacht hebben besteed aan het Huis Hannover.<sup>13</sup> Door recente initiatieven zoals *The Georgian Papers Programme* hebben historici meer en beter inzicht gekregen op deze periode in de Britse geschiedenis. Zo schreef Anne Stott (2019) de eerste moderne biografie over het leven van prinses Charlotte, waarin zij ingaat op het ontbreken van de prinses in de geschiedenisboeken: ‘Otherwise, the princess, whose death at the age of 21 jolted a shocked nation into extravagant mourning, has become nothing more than a wistful half-memory.’<sup>14</sup> Voor Stott haar biografie schreef, speelde het leven van prinses Charlotte slechts een marginale rol in de geschiedenisboeken over het Huis Hannover. Veelal werd er enkel ingegaan op het slechte huwelijk van haar ouders, haar vroegtijdige dood of haar huwelijk met Leopold I van België.<sup>15</sup> Charlotte overleed op eenentwintigjarige leeftijd vanwege complicaties tijdens de bevalling van haar zoon, waardoor zij nooit tot koningin werd gekroond. Haar rol in de geschiedenis van de Britse monarchie en politiek is hierdoor nooit groot geworden.

De eeuw waarin Charlotte werd geboren, wordt ook wel omschreven als de lange negentiende eeuw in Europa. De term komt van de hand van Eric Hobsbawm, die de negentiende eeuw vanaf de Franse Revolutie laat beginnen en deze laat doorlopen tot de Eerste Wereldoorlog. Hobsbawm zag het begin van de lange negentiende eeuw als een tijd waarin er grote fundamentele veranderingen plaatsvonden in de samenleving.<sup>16</sup> De periode waarin Charlotte leefde kan worden gezien als een overgangperiode tussen het absolutisme en moderne monarchieën in West-Europa, waarin de rol van de monarch onder druk kwam te staan. Het einde van de achttiende eeuw zag grote maatschappelijke veranderingen met het uitbreken van de Franse en Industriële Revolutie.<sup>17</sup> Na de onthoofding van Lodewijk XVI gingen niet alle Europese monarchieën ten onder, maar zij moesten wel hun bestaan gaan legitimeren. Hobsbawm beargumenteerde dat er een secularisering van de maatschappij plaatsvond, waarin geloof niet verdween maar een minder prominente plek kreeg.<sup>18</sup> Hierdoor kon het idee van de absolute monarch, die via het *droit divin* zijn recht op alleenheerschappij

---

<sup>12</sup> Jeremy Black, *The Hanoverians: The History of a Dynasty* (Londen 2007) 2.

<sup>13</sup> Black, *The Hanoverians*, 2; Marilyn Morris, *Sex, Money and Personal Character in Eighteenth-Century British Politics* (New Haven 2014) 98.

<sup>14</sup> Stott, *The Lost Queen*, XXII.

<sup>15</sup> Zie bijvoorbeeld: Alvin Redman, *The House Hanover* (Londen 1960) 209-220; James Chamber, *Charlotte and Leopold: The True Story of the Original People's Princess* (Londen 2007).

<sup>16</sup> Eric Hobsbawm, *The Age of Revolution: 1789 – 1848* (Londen 1977).

<sup>17</sup> *Ibidem*, 15.

<sup>18</sup> *Ibidem*, 267.

had gekregen, niet langer in stand worden gehouden. Deze omslag zorgde ervoor dat het politieke landschap van Europa veranderde: verschillende koninkrijken in Europa veranderde in een institutionele monarchie, maar gingen niet ten onder.<sup>19</sup> Groot-Brittannië was al een langere tijd een institutionele monarchie, maar voelde ook de grootschalige veranderingen in Europa en het nieuwe gedachtegoed over de monarchie.<sup>20</sup>

Erfopvolging speelde een cruciale rol in deze veranderende tijd, waarin de monarch zichzelf opnieuw moest legitimeren. Jeroen Duindam (2016) liet zien in zijn overzichtswerk over dynastieën wereldwijd tussen 1300 en 1800 dat erfopvolging een flexibel proces is, van in- en uitsluiting.<sup>21</sup> Engeland geeft hier een goed voorbeeld van met de *Act of Settlement* van 1701, waarin het Engelse parlement besloot dat de opvolger van de troon protestants moest zijn. Met het aannemen van deze wet, werd een grote groep katholieken gepasseerd die op basis van hun bloedlijn een sterkere claim hadden op de Engelse troon dan het Huis Hannover.<sup>22</sup> Hier werd er dus een keuze gemaakt wie zich in de groep van eventuele troonopvolgers mocht bevinden en welke eigenschappen belangrijk waren voor een troonopvolger om te hebben. Dit was niet enkel een privéaangelegenheid voor de monarchie; het was het parlement die deze keuze maakte. Erfopvolging is daarmee een vorm van uitdrukken welke kant een land op wil in de toekomst, zoals Engeland koos voor een protestantse toekomst.

Langere tijd is er door historici weinig aandacht besteed aan de monarchieën en de positie van de erfgenaam in de negentiende eeuw. Sinds een aantal jaar is het onderwerp weer populairder geworden en verscheen er onder andere een reeks over de moderne monarchie van Palgrave. De werken in deze reeks laten zien dat de monarchie in de lange negentiende eeuw cultureel en politiek dominant bleef in Europa. In deze serie van Palgrave verschenen twee bundels van Franks Lorenz Müller en Heidi Mehrkens (2016) waarin de rol van de troonopvolgers van de Europese monarchieën in de negentiende eeuw worden besproken.<sup>23</sup> Een monarchie moest zichzelf op een andere manier gaan legitimeren en deed dit succesvol.<sup>24</sup> Volgens Frank Lorenz Müller is het van belang om naar de rol van de troonopvolger binnen de monarchie te kijken, met bijzondere aandacht voor de representatie van de troonopvolger in de media. Niet de monarch zelf, maar een erfgenaam was geschikt om het koningshuis een nieuw

---

<sup>19</sup> Hobsbawm, *Age of Revolution*, 363-364.

<sup>20</sup> Fritz, 'Education of Monarchy in Württemberg', 75-91, aldaar 75-76.

<sup>21</sup> Duindam, *Dynasties*, 127-142.

<sup>22</sup> Black, *The Hanoverians*, 2-3.

<sup>23</sup> Frank Lorenz Müller en Heidi Mehrkens eds., *Royal Heirs and The Uses of Soft Power in Nineteenth-Century Europe* (Londen 2016); Müller en Mehrkens eds., *Sons and Heirs* (2016).

<sup>24</sup> Frank Lorenz Müller, 'Stabilizing a 'Great Historic System' in the Nineteenth Century? Royal Heirs and Succession in an Age of Monarchy' in: Müller en Mehrkens eds., *Sons and Heirs*, 1-18, aldaar 2.

gezicht te geven. Zij werden verwacht als nieuwe koning(in) en konden de monarchie populariseren en nieuwe relevantie geven, terwijl zij zichzelf nog aan het ontwikkelen waren.<sup>25</sup>

In de bestudering van de troonopvolgers in de negentiende eeuw, zijn er nog maar enkele werken verschenen waarin de educatie en opvoeding van een troonopvolger uitgebreid wordt besproken.<sup>26</sup> Eberhard Fritz (2016) was echter van mening dat door de politieke veranderingen die plaats vonden in de negentiende eeuw, het interessant is om de vraag te stellen hoe deze koninklijke erfgenamen waren opgevoed.<sup>27</sup> De opleiding van een troonopvolger werd al eeuwen gezien als een cruciaal onderdeel van de monarchie, waarin er een kans werd aangeboden om de toekomst van de monarchie te vormen.<sup>28</sup> In een tijd waarin koningshuizen dus opzoek zijn naar hun legitimiteit en om proberen te gaan met de grote politieke veranderingen, geeft de educatie van een kroonprins of -prinses dus een inkijk in op welke manier zij zich probeerden aan te passen. De opvoeding van de kroonprinses Charlotte van Wales kan hierdoor inzichten bieden in de manier waarop het Huis Hannover zich probeerde aan te passen aan de veranderingen in de lange negentiende eeuw.

In het onderzoek naar de opvoeding van de prinses van Wales moet er ook rekening worden gehouden met het aspect van gender binnen de systemen van erfopvolging. Duindam beschreef drie verschillende soorten vrouwen aan het hof die macht konden uitoefenen: een regentes die door haar positie als moeder van de nieuwe koning regeerde tot de nieuwe koning oud genoeg was, de vrouw of concubine van een koning die op de koning kon inspelen en vrouwen die in hun eigen recht regeerden als koninginnen.<sup>29</sup> Koninginnen werden echter meestal schoorvoetend geaccepteerd en alleen als er geen mannelijke erfgenaam was, zoals in Charlottes situatie het geval was. Vrouwen werden vaak als niet-geschikt geacht om te regeren. De opvoeding van een prinses was gericht op het krijgen van kinderen, het huwelijk, het leiden van een dynastiek huishouden en vroomheid.<sup>30</sup>

Duindam maakt echter geen onderscheid in de educatie van een prinses of een kroonprinses, terwijl Troy Heffernan (2017) beargumenteerde dat koningin Anne niet was

---

<sup>25</sup> Franks Lorenz Müller, 'Winning their Trust and Affection': Royal Heirs and the Uses of Soft Power in Nineteenth-Century Europe' in: Müller en Mehrkens eds., *Royal Heirs*, 1-20, aldaar 6.

<sup>26</sup> Een beschrijving over de opvoeding van troonopvolgers wordt meestal gegeven in een biografie, maar er zijn nog weinig werken verschenen waarbij er een diepere analyse wordt gemaakt van dit thema, voorbeelden waarin dit wel gebeurt is bijvoorbeeld: Richard Meyer Forsting, *Raising Heirs to the Throne in Nineteenth-Century Spain: The Education of the Constitutional Monarch* (Londen 2018) of Fritz, 'Education of Monarchy in Württemberg', 75-91.

<sup>27</sup> Fritz, 'Education of Monarchy in Württemberg', 75-91, aldaar 76.

<sup>28</sup> Meyer Forsting, *Raising Heirs*, 5.

<sup>29</sup> Duindam, *Dynasties*, 90.

<sup>30</sup> *Ibidem*, 61.



opgeleid tot staatshoofd, omdat zij nooit werd verwacht op de troon.<sup>31</sup> Dit sluit aan op Carolyn Harris (2016), die omschreef dat de ideeën omtrent het opvoeden van prinsessen in de zeventiende en achttiende eeuw veranderden.<sup>32</sup> Dit kwam onder andere doordat er geen gebrek was aan mannelijke erfgenamen. Het was simpelweg niet nodig om de prinsessen de vaardigheden te leren die horen bij het koningschap. Harris constateerde dat de koninginnen Elizabeth I en Mary I in de zestiende eeuw, onder invloed van het humanisme, een bredere opleiding genoten dan Anne en haar zus Mary II aan het einde van de zeventiende eeuw.<sup>33</sup> Ondanks dat Elizabeth I en Mary I door hun vader in hun jeugd werden uitgesloten van het koningschap, erkende hij zijn twee dochters wel bij hun geboorte, waardoor zij de rechtmatige erfgenaam waren toen ze werden geboren. Anne en Mary II werden geboren in een tijd waarin hun oom regeerde en werden hierdoor dus helemaal niet verwacht op de troon. Dit verschil heeft volgens Harris gevolgen gehad in de manier waarop zij als prinsessen werden opgevoed. Richard Meyer Forsting (2018) liet echter zien voor de troonopvolging in de negentiende eeuw dat gender een belangrijkere rol speelde in de voorbereiding van een kroonprinses dan of er verwacht werd dat zij op de troon terecht kwam. Hij deed onderzoek naar de opvoeding van Isabella II van Spanje (r. 1833-1868) waarin hij concludeerde dat ‘despite the centrality of her position in the political system, her gender conditioned her learning and inhibited her preparation.’<sup>34</sup> Hoewel Isabella II al op driejarige leeftijd vorstin van Spanje werd en het dus vrij snel duidelijk was dat ze koningin zou worden, werd haar opvoeding bepaald door haar gender. Haar opvoeding richtte zich meer op haar als vrouw en moeder in plaats van haar rol als vorst.

In dit paper wordt getracht te onderzoeken in hoeverre de opvoeding van Charlotte hier op aansluit en wat dit laat zien over de ideeën over de toekomst van de monarchie in Groot-Brittannië. Hierbij wordt eerst de vraag behandeld wat er van Charlotte werd verwacht in haar gedragingen. Voor het beantwoorden van deze vraag wordt er vooral gelet op welke normen en waarden de prinses van Hannover belangrijk vond voor Charlottes opvoeding. Daarna zal er gekeken worden wat er van Charlotte werd verwacht in haar scholing, waarbij er meer wordt gelet op wat zij moest weten en leren.

---

<sup>31</sup> Heffernan, ‘Never the Queen’, 113-135, aldaar 117-120.

<sup>32</sup> Carolyn Harris, *Queenship and Revolution in Early Modern Europe: Henrietta Maria and Marie Antoinette* (Londen 2016) 15.

<sup>33</sup> Harris, *Queenship and Revolution*, 15-16.

<sup>34</sup> Meyer Forsting, *Raising Heirs*, 52-53.

## Opvoeding van een kroonprinses

Het was voornamelijk de prins van Wales die bepaalde hoe het leven van Charlotte er uit kwam te zien. Vanaf de geboorte werd het snel duidelijk dat prinses Caroline geen of weinig invloed zou hebben op de opvoeding van haar dochter. De prins deed er alles aan om haar zo veel mogelijk buiten te sluiten.<sup>35</sup> Samen met zijn moeder stelde hij een team samen van zoogsters en gouvernantes die voor Charlotte moesten zorgen. Daarnaast stelde de prins een lijst met regels op waar deze vrouwen zich aan moesten houden. Zo leefden de zoogsters volgens een strak schema waarin hun complete leven werd gereguleerd en werd van de gouvernantes verwacht dat zij en de baby zoveel mogelijk een leven van isolatie en routine zouden leiden.<sup>36</sup> Charlotte werd in de eerste paar jaar van haar leven dus bijna alleen omringd door haar gouvernantes.

Lady Elgin werd aangesteld als gouvernante na het overlijden van de eerste gouvernante toen Charlotte een jaar oud was. Hiermee bemachtigde zij de positie van belangrijkste opvoedster van Charlotte. Dit zorgde er ook voor dat Lady Elgin verantwoordelijk werd gehouden voor het gedrag van Charlotte.<sup>37</sup> Lady Elgin moest zich altijd over Charlotte kunnen ontfemen en haar kunnen corrigeren wanneer zij iets fout deed. Het was dus Lady Elgin die in de beginjaren van Charlottes opvoeding een cruciale rol heeft gespeeld voor de kroonprinses.

De prinses van Hannover was bijzonder geïnteresseerd in Charlottes opvoeding en schreef hierover brieven naar Lady Elgin. De prinses hield zich naar eigen zeggen vaak bezig met het welzijn en goede gedrag van haar nichtje.<sup>38</sup> Het is interessant om op te merken dat de prinses van Hannover het grootste gedeelte van haar brieven schreef vanuit Ludwigsburg en Stuttgart. In December 1797 werd de prinses van Hannover koningin van het Duitse koninkrijk Württemberg en bracht veel van haar tijd door in het paleis in Ludwigsburg.<sup>39</sup> Het is niet duidelijk hoe vaak ze Charlotte heeft gezien en of ze haar überhaupt ooit heeft gezien. Op 5 juli 1803 schreef de prinses van Hannover dat ze van haar nichtje hield 'though I have not seen her [in] so many years'.<sup>40</sup> Uit deze zin kan worden afgeleid dat de prinses van Hannover Charlotte waarschijnlijk wel ooit moet hebben gezien, maar dat dit al lang geleden was. De interesse van

---

<sup>35</sup> Stott, *Lost Queen*, 17.

<sup>36</sup> *Ibidem*, 23.

<sup>37</sup> A. Aspinall, *Letters of the Princess Charlotte 1811-1817* (Londen 1949) IX.

<sup>38</sup> Royal Archives Windsor [hierna: RAW], Correspondence of Foreign Royal Families [hierna: FOR-RF], GEO/MAIN/50171-50200, Brieven van de Prinses Charlotte Augusta Mathilda van Hannover aan Lady Elgin, 31 januari 1799.

<sup>39</sup> Flora Fraser, *Princesses: The Six Daughters of George III*, (2006) 325.

<sup>40</sup> RAW, FOR-RF, GEO/MAIN/50171-50200, 5 juli 1803.

de prinses van Hannover in Charlottes educatie is hierdoor op zijn minst opvallend. Duidelijk is dat ze het misplaatst vond dat Charlotte troonopvolgster was en schreef meerdere malen naar Lady Elgin over de ‘unfortunate situation’ waarin Charlotte zich bevond.<sup>41</sup> Hiermee verwees ze naar de slechte band tussen Charlottes ouders en het gegeven dat Charlotte enig kind zou blijven. Ze vond het ongepast voor een jong meisje om zich in een dergelijke situatie te bevinden: ‘I wish there was a possibility of her not being an only child, as I always think a Woman much exposed in so exalted a situation’.<sup>42</sup> Om te voorkomen dat Charlotte te veel werd blootgesteld, probeerde men lange tijd haar niet te vertellen dat zij de erfgenaam was van de Britse troon.<sup>43</sup> De prinses van Hannover moedigde dit plan van harte aan. Vanwege deze sterke mening over het lot van Charlotte is het aannemelijk dat ze zo geïnteresseerd was in haar nichtje vanwege het feit dat Charlotte troonopvolgster was en de prinses van Hannover zich wilde ontfemen over haar in deze moeilijke situatie.

De prinses van Hannover was voornamelijk geïnteresseerd in Charlottes gedragingen en haar opleiding. Ze schreef naar Lady Elgin om hiernaar te informeren, maar ook om haar eigen ideeën over de opvoeding van Charlotte te delen. De reacties van Lady Elgin ontbreken, waardoor het moeilijker wordt af te leiden hoe Charlotte werd opgevoed. Daarnaast werd Lady Elgin verantwoordelijk gehouden voor het gedrag en de opleiding van Charlotte, waardoor Lady Elgin geneigd was om Charlottes opvoeding rooskleuriger te beschrijven dan dat deze was.<sup>44</sup> Desondanks sprak Lady Elgin wel met de prinses van Hannover over sommige van de moeilijkheden waar ze tegenaan liep met Charlotte, bijvoorbeeld Charlottes woede-uitbarstingen.<sup>45</sup> Daarnaast geven de brieven het idee dat de vrouwen het vaak met elkaar eens waren en dezelfde ‘principes’ hadden.<sup>46</sup> Opvallend is dat Lady Elgin een ‘plan’ had opgesteld, waar de prinses van Hannover van op de hoogte was, waarin stond hoe Charlotte moest worden opgevoed.<sup>47</sup> Het is niet duidelijk wat er precies in dit plan stond en wie er allemaal bij betrokken waren. In de brieven werd dit plan wel vaker besproken en samen met de gedeelde principes van de prinses van Hannover en Lady Elgin geeft dit een beeld van wat zij beide belangrijk

---

<sup>41</sup> RAW, FOR-RF, GEO/MAIN/50171-50200, 16 december 1798.

<sup>42</sup> RAW, FOR-RF, GEO/MAIN/50171-50200, 23 december 1797.

<sup>43</sup> RAW, FOR-RF, GEO/MAIN/50171-50200, 20 februari 1798.

<sup>44</sup> Stott, *Lost Queen*, 68-69.

<sup>45</sup> RAW, FOR-RF, GEO/MAIN/50171-50200, 16 maart 1802.

<sup>46</sup> RAW, FOR-RF, GEO/MAIN/50171-50200, 11 februari 1798; RAW, FOR-RF, GEO/MAIN/50171-50200, 20 februari 1798; RAW, FOR-RF, GEO/MAIN/50171-50200, 22 juli 1799; RAW, FOR-RF, GEO/MAIN/50171-50200, 14 mei 1801.

<sup>47</sup> RAW, FOR-RF, GEO/MAIN/50171-50200, 11 februari 1798; RAW, FOR-RF, GEO/MAIN/50171-50200, 20 februari 1798; RAW, FOR-RF, GEO/MAIN/50171-50200, 16 december 1798; RAW, FOR-RF, GEO/MAIN/50171-50200, 9 november 1799; RAW, FOR-RF, GEO/MAIN/50171-50200, 10 februari 1800; RAW, FOR-RF, GEO/MAIN/50171-50200, 16 maart 1802.

vonden voor de opvoeding van Charlotte. Hierdoor zullen de brieven geen exacte beschrijving kunnen geven over de opvoeding van Charlotte, maar kan hier wel een ideologie over Charlottes opvoeding uit worden gehaald. Voor dit onderzoek is het belangrijker om een duidelijk beeld te krijgen wat er van Charlotte werd verwacht en welke ideeën hieraan ten grondslag lagen, dan hoe zij feitelijk werd opgevoed. De brieven van de prinses van Hannover kunnen hierover nieuwe inzichten bieden, mits er met de juiste kritiek naar de bronnen wordt gekeken.

### **Gedraglijnen en manieren**

Het gedrag van Charlotte was voor de prinses van Hannover een belangrijk onderwerp. De reden achter haar interesse hierin was tweeledig. Ten eerste bestond er de hoop dat Charlotte haar ouders weer bij elkaar zou kunnen brengen als zij een ‘goed kind’ zou zijn. Op 24 mei 1799 schreef de prinses van Hannover aan Lady Elgin: ‘How I should wish that the baby could serve as a magnet, perhaps if you make her very good, your dream will be fulfilled. Some great mercy is in store for that poor child, as you were fixed on to form her mind’<sup>48</sup> De droom van Lady Elgin die hier wordt benoemd, was de droom dat de ouders van Charlotte weer bij elkaar zouden komen. De prinses sprak over ‘great mercy’, waarmee zij doelde op Goddelijke genade. De prinses van Hannover geloofde dat God Charlotte in deze situatie genade kon schenken, door te bepalen dat Charlottes ouders weer samen zouden komen en haar een broertje konden schenken. Als goede christen met het juiste gedrag en het hart op de goede plek kon Charlotte deze genade verwachten. Ten tweede was het van belang voor Charlotte om de juiste principes te leren zodat zij een goed voorbeeld kon zijn voor anderen. Hierover schreef de prinses van Hannover naar Lady Elgin dat zij er vast veel plezier uithaalde om Charlotte op te voeden, wetende dat ‘hereafter millions will owe to you the good example she will set.’<sup>49</sup> Hier ging het juist om de situatie dat Charlotte wel de troon zou bestijgen en hoe zij in dat geval als een voorbeeld voor haar volk kon dienen. Het idee dat een monarch een morele plicht heeft naar zijn onderdanen bestond al langer. Vanuit het idee dat God de monarch op die positie installeerde, kwam ook de verwachting dat vorsten een hoger moreel besef hadden.<sup>50</sup> Hoewel er een secularisering van het koningschap plaatsvond, behield het Britse koningshuis haar status

---

<sup>48</sup> RAW, FOR-RF, GEO/MAIN/50171-50200, 24 mei 1799

<sup>49</sup> RAW, FOR-RF, GEO/MAIN/50171-50200, 14 mei 1801.

<sup>50</sup> Lisa Jane Graham, ‘Fiction, Kingship, and the Politics of Character in Eighteenth-Century France’, in Jeroen Deploige en Gita Deneckere eds., *Mystifying the Monarch: Studies on Discourse, Power, and History* (Amsterdam 2006) 139.

als een hogere macht.<sup>51</sup> De voorbeeldfunctie van de Britse monarch bleef hierdoor bestaan en Charlotte moest zichzelf in deze traditie kunnen plaatsen.

De prinses van Hannover was er van overtuigd dat lady Elgin Charlotte deze lessen kon bijbrengen en kon voorzien van de juiste principes die haar zouden beschermen voor het maken van fouten.<sup>52</sup> Eén van de lessen die Charlotte moest leren was het beheersen van haar emoties. Charlotte had een weerbarstig temperament, wat vaak resulteerde in driftbuien. De prinses van Hannover zag Charlottes 'sad passions' als de oorzaak.<sup>53</sup> De driftbuien gingen in tegen de contemporaine ideeën van vrouwelijkheid, waarin werd gedacht dat vrouwen moreel superieur waren aan mannen, maar ook fysiek zwakker.<sup>54</sup> Volgens de prinses van Hannover gaven de driftbuien geen blijk van morele superioriteit, maar van een oncontroleerbare uitbarsting van emoties. Desondanks was er een vrij simpele oplossing voor dit probleem:

'Her little passionate temper is in general the easiest to deal with in the end, as it is accompanied generally with a good heart on which we must work and at the same time try to strengthen the judgement, as that must be good enough to regulate both the temper and the heart.'<sup>55</sup>

De prinses van Hannover was vooral bezorgd over de manier waarop Lady Elgin met deze driftbuien zou omgaan. Zij zag het verliezen van geduld met een kind als de grootste fout die Lady Elgin kon maken, aangezien een hardhandige aanpak Charlotte alleen maar gewelddadiger zou maken.<sup>56</sup> Vriendelijkheid en zachtaardigheid geeft een goed voorbeeld en was de enige manier om Charlotte te corrigeren.<sup>57</sup> Volgens de prinses van Hannover was het hierbij wel belangrijk dat de balans werd gevonden: verwennerij maakt nalatig, maar strengheid irriteert.<sup>58</sup>

Wat met name blijkt uit het voorgaande, is dat er werd gedacht dat Charlotte 'gemaakt' kon worden. Charlotte werd omschreven op een manier waaruit lijkt dat zij volledig gevormd

---

<sup>51</sup> David Craig, 'The Crowned Republic? Monarchy and Anti-Monarchy in Britain, 1760-1901', *The Historical Journal* 46:1 (2003) 167-185, aldaar 168-169.

<sup>52</sup> RAW, FOR-RF, GEO/MAIN/50171-50200, 20 februari 1798.

<sup>53</sup> RAW, FOR-RF, GEO/MAIN/50171-50200, 23 december 1797.

<sup>54</sup> Thomas Laqueur, *Making Sex: Body and Sex from the Greeks to Freud* (Boston 1992) 198-199.

<sup>55</sup> RAW, FOR-RF, GEO/MAIN/50171-50200, 30 juni 1798.

<sup>56</sup> RAW, FOR-RF, GEO/MAIN/50171-50200, 11 februari 1797; RAW, FOR-RF, GEO/MAIN/50171-50200, 10 februari 1800.

<sup>57</sup> RAW, FOR-RF, GEO/MAIN/50171-50200, 11 februari 1798; RAW, FOR-RF, GEO/MAIN/50171-50200, 24 juli 1800.

<sup>58</sup> RAW, FOR-RF, GEO/MAIN/50171-50200, 16 december 1798; De prinses van Hannover herhaalde dit vaker naar Lady Elgin. Er was echter één moment waarop de prinses van Hannover schreef dat Charlotte zich zo slecht had gedragen en het geoorloofd was haar hard aan te pakken, zie: RAW, FOR-RF, GEO/MAIN/50171-50200, 16 maart 1802.

kon worden door haar opvoeding. Dit idee zorgde echter ook voor een angst voor slechte invloeden, waaronder ook andere kinderen werden gerekend.<sup>59</sup> Charlotte mocht voor een groot gedeelte van haar leven niet in aanraking komen met kinderen van haar eigen leeftijd en werd in haar jeugd enkel omringd door volwassenen. Ze kreeg uiteindelijk pas in 1809 haar eerste vriendinnetje, Mercer Elphinstone.<sup>60</sup> Charlotte was dertien, terwijl Mercer tweeëntwintig was toen ze elkaar voor het eerst ontmoetten. De negenjaar oudere Mercer zat hierdoor in een hele andere levensfase dan Charlotte. Daarnaast had Charlotte geen (legitieme) neefjes of nichtjes van haar leeftijd met wie zij in contact kwam. Het is opvallend dat haar familie er voor koos om Charlotte af te sluiten van andere kinderen. Aan het einde van de achttiende eeuw ontstonden nieuwe ideeën over de kindertijd, waarin meer aandacht werd gegeven aan de ontwikkeling van kinderen.<sup>61</sup> Het idee van deze levensfase ontstond al aan het eind van de middeleeuwen, maar onder andere door de invloed van de Verlichting en de Romantiek ontstond er een breder idee, met name in de hogere klassen, van wat kind zijn inhield. Kinderen werden minder gezien als ‘kleine volwassenen’ en kregen meer de ruimte om zich kinderlijk te gedragen.<sup>62</sup> Voor Charlotte gold dit in zekere zin niet, omdat zij al van jongs af aan werd omringd door volwassenen. De angst dat een ander kind een slechte invloed zou hebben op Charlotte, was groter dan het ideaal van kinderen kind laten zijn.

Charlotte werd er niet alleen van weerhouden om andere kinderen te zien, maar ook sommige volwassenen. Buiten haar eigen familie zag Charlotte voornamelijk personeel dat aan het hof werkte. Er werd kritisch gekeken naar wie een dergelijke positie mocht bemachtigen, vooral wanneer de positie ervoor zorgde dat iemand in direct contact stond met Charlotte. Vooral de prinses van Hannover zag er gevaar in om te veel personeel om Charlotte heen te hebben, want een grotere groep mensen zorgde ook voor meer meningen.<sup>63</sup> Met name leraren en gouvernantes uit de middenklassen die al eerder in deze positie hadden gewerkt, brachten een sterke mening met zich mee. Dit was niet gewenst, vanwege het plan dat Lady Elgin en de prinses van Hannover hadden gemaakt voor de opvoeding van Charlotte.<sup>64</sup> De prinses van Hannover zag hun mening hierover als niet belangrijk, omdat ze dacht dat mensen uit de middenklassen meer geneigd waren zichzelf in een betere positie te krijgen dan te denken aan

---

<sup>59</sup> RAW, FOR-RF, GEO/MAIN/50171-50200, 9 november 1799; RAW, FOR-RF, GEO/MAIN/50171-50200, 21 januari 1799.

<sup>60</sup> Aspinall, *Letters of the Princess*, XII.

<sup>61</sup> Jeroen Dekker en Leendert Groenendijk, ‘Philippe Ariès’s discovery of childhood after fifty years: the impact of a classic study on educational research’, *Oxford Review on Education* 38:2 (2012) 133-147, aldaar 136.

<sup>62</sup> Ibidem.

<sup>63</sup> RAW, FOR-RF, GEO/MAIN/50171-50200, 16 maart 1802.

<sup>64</sup> Ibidem.

wat het beste was voor Charlotte.<sup>65</sup> Deze opmerkingen van de prinses van Hannover laten goed zien hoe belangrijk zij het vond dat Charlotte goed werd opgevoed en dat zij lang had nagedacht over hoe dat het best kon gebeuren. Iedereen om Charlotte heen kon een slechte invloed op haar zijn, maar de prinses van Hannover liet het niet gebeuren dat iemand het plan van haar en Lady Elgin zou verpesten.

De angst voor slechte invloeden werd ook gevoed door de slechte reputatie die prinses Caroline had. De moeder van Charlotte stond bekend binnen de koninklijke familie als een onverzorgde vrouw met slechte manieren. Deze slechte manieren zouden het gevolg zijn van een te strenge opvoeding door haar moeder en gouvernante. De prinses van Hannover schreef op 16 december 1798 aan Lady Elgin:

‘The mother is sadly to be pitied for her bad education; indeed her relations are unpardonable for their allowing those about her to treat her with such cruel severity. Will you believe it, at thirteen years old she had a governess who would not even allow her to go to the window. She was seldom or never permitted to dine at the table or even come down stairs when there was any company. If she did, her eyes were always full of tears and her mother, instead of either speaking kindly to her or leaving her alone, always bid her [to] go on crying for it was only her naughtiness that made her so passionate. Was that the manner either to soften her manner or to do her heart good? Poor thing, the moment she obtained her liberty having not the strength of principles to govern her passions, she allowed all her little evil ways to get the better and they have brought her into the unfortunate situation she is now in.’<sup>66</sup>

Hoewel Carolines gedrag onvergeeflijk was, vond de prinses van Hannover wel dat er rekening gehouden moest worden gehouden met het feit dat ze, volgens haar maatstaven, slecht was opgevoed. De principes die ze tijdens haar jeugd niet had geleerd, zorgde ervoor dat ze als volwassenen zichzelf niet onder controle had.

Wat waren dan de juiste principes die zouden zorgen voor een goed hart? Het antwoord op deze vraag is terug te vinden in religie. Voor de prinses van Hannover waren dit voornamelijk christelijke waarden die Charlotte op het juiste pad zouden houden, zoals bescheidenheid. Charlotte kreeg echter al vanaf jonge leeftijd bijzonder veel aandacht; iets waar de prinses van Hannover zich ook schuldig aan maakte.<sup>67</sup> Dit resulteerde in ijdelheid en

---

<sup>65</sup> RAW, FOR-RF, GEO/MAIN/50171-50200, 16 maart 1802.

<sup>66</sup> RAW, FOR-RF, GEO/MAIN/50171-50200, 16 december 1798.

<sup>67</sup> RAW, FOR-RF, GEO/MAIN/50171-50200, 2 juni 1801.

verwandheid die zich in Charlottes karakter nestelde.<sup>68</sup> In tegenstelling tot de driftbuien, was het moeilijker om van deze karaktereigenschappen af te komen ‘as it is encouraged by everybody’.<sup>69</sup> Charlottes persoonlijkheid was al gevormd door de verwennerij en aandacht die zij ontving, waardoor het lastig was om dit terug te draaien. De ernst van de situatie werd duidelijk toen Charlotte op vijfjarige leeftijd Frans sprak en haar muzikale talent etaleerde in het bijzijn van gasten. Een aanwezige generaal vertelde de prinses van Hannover over dit tafereel, waarop zij gekwetst reageerde:

‘Though all this sounds very well, I was a little hurt that she displayed all these accomplishments without showing any timidity, were she my daughter I should prefer more modesty.[...] I should think the seeing sometimes children a year or two older than herself whose talents being more cultivated would show Charlotte that she is not the wonder she imagines.’<sup>70</sup>

Bescheidenheid was voor de prinses van Hannover belangrijker dan het vieren van Charlottes prestaties. Ze zag christelijke principes als de enige manier waarop Charlotte een goed hart zou krijgen dat haar kon sturen in moeilijke tijden en zou behoeden van het maken van velen fouten.<sup>71</sup> Charlotte had hier echt geen blijk gegeven dat zij die goede principes bezat. Daarnaast is de oplossing die de prinses hier bood ook opvallend. Hoewel kinderen van Charlottes eigen leeftijd werden gezien als een slechte invloed, konden kinderen die een paar jaar ouder waren Charlotte wat meer bescheidenheid leren. Al eerder maakte de prinses van Hannover een opmerking dat een ouder kind Charlotte zou weerhouden van denken dat zij het middelpunt van de belangstelling was.<sup>72</sup> Jongere kinderen en kinderen van Charlottes eigen leeftijd werden gezien als slechte invloed, maar dit gold niet voor kinderen die een paar jaar ouder waren dan zij.

De bemoeienissen van de prinses van Hannover richtten zich op alle aspecten van Charlottes gedrag en het is duidelijk dat de prinses de touwtjes in handen wilde hebben. Ze besprak met Lady Elgin wie Charlotte zag, hoe Charlotte zich moest gedragen, hoe Lady Elgin haar het beste kon opvoeden en welke normen en waarden belangrijk waren voor Charlotte. De

---

<sup>68</sup> RAW, FOR-RF, GEO/MAIN/50171-50200, 15 oktober 1800; RAW, FOR-RF, GEO/MAIN/50171-50200, 14 mei 1801; Royal Archive, FOR-RF, GEO/MAIN/50171-50200, 25 juni 1801; RAW, FOR-RF, GEO/MAIN/50171-50200, 30 januari 1804

<sup>69</sup> RAW, FOR-RF, GEO/MAIN/50171-50200, 15 oktober 1800.

<sup>70</sup> RAW, FOR-RF, GEO/MAIN/50171-50200, 25 juni 1801.

<sup>71</sup> RAW, FOR-RF, GEO/MAIN/50171-50200, 16 maart 1802.

<sup>72</sup> RAW, FOR-RF, GEO/MAIN/50171-50200, 15 oktober 1800.



brieven laten zien dat Charlotte niet werd behandeld als een gewoon meisje. Alleen al het feit dat haar tante, die ze nauwelijks zag, een dergelijke interesse in haar toonde is veelzeggend. Charlotte moest een vorm van perfectie nastreven, maar hoe zag perfectie eruit? Het grootste gedeelte van het antwoord op deze vraag is te halen uit de christelijke waarden die Charlotte al van jongs af aan werden bijgebracht. Deze waarden pasten bij de ideeën die er bestonden over hoe een vrouw zich moest gedragen. Tabitha Kenlon (2020) liet in haar werk over *conduct books* zien dat tot de late negentiende eeuw in Groot-Brittannië gedragsregels voor vrouwen voornamelijk werden gebaseerd op religie.<sup>73</sup> De gendernormen aan het begin van de lange negentiende eeuw waren dus onlosmakelijk verbonden met religie. Daarnaast speelde religie voor Charlotte als troonopvolgster een cruciale rol. Als koningin van Groot-Brittannië zou zij het hoofd zijn van de Anglicaanse kerk. Daarnaast zag de prinses van Hannover religie als een middel om te weten wat het juiste is. Voor iemand die in een belangrijke positie zou komen, zoals Charlotte, was religie dan ook vitaal: ‘The higher the rank, the more necessary religion and a good sense’.<sup>74</sup> Vanuit iedere rol die Charlotte vervulde, als prinses, meisje en troonopvolger, was religie een kernwaarde in haar opvoeding.

### Scholing

Historici zoals Erberhard Fritz en Richard Meyer Forsting lieten in hun werken over de negentiende-eeuwse monarchie zien dat de opvoeding van een troonopvolger een gespecialiseerde en uiterst belangrijke aangelegenheid was.<sup>75</sup> Al in de vierde eeuw voor Christus verschenen er teksten gericht aan koningen waarin ideeën stonden over het koningschap en leiderschap.<sup>76</sup> Volgens Forsting moet de educatie van troonopvolgers in deze lange traditie van geschriften worden geplaatst. Hij constateerde een verandering in de ideeën over de ideale koning vanwege de secularisatie van politiek in de negentiende eeuw:

‘In the Renaissance, humanist stressed self-improvement and inner faith had sought to combine the writings of antiquity with Christian Ethics. The secularization of politics, furthermore,

---

<sup>73</sup> Tabitha Kenlon, *Conduct Books and the History of the Ideal Woman* (New York 2020) 3.

<sup>74</sup> RAW, FOR-RF, GEO/MAIN/50171-50200, 4 februari 1799.

<sup>75</sup> Forsting, *Raising Heirs*, 5; Fritz, ‘Education of Monarchy in Württemberg’, 75-91, aldaar 75.

<sup>76</sup> Geert Roskam en Stefan Schorn eds., *Concepts of Ideal Rulership from Antiquity to the Renaissance* (Turnhout 2018) 9-30, aldaar 10.

implied a changing conception of the king and his duties. As Pérez Marcos has argued, knowledge of history, languages, and arts came to be seen as essential.<sup>77</sup>

Charlotte bevond zich in deze overgangperiode waarin er steeds meer aandacht werd besteed aan geschiedenis en geografie, terwijl de kunsten en talen voor dames aan het hof al langer werd gezien als essentieel.<sup>78</sup> Daarnaast werd aan het eind van de achttiende en het begin van de negentiende eeuw educatie een breed maatschappelijk debat.<sup>79</sup> Er ontstonden meer vormen van onderwijs, zoals bijvoorbeeld de zondagsschool, en onderwijs werd voor meer mensen toegankelijk.<sup>80</sup> De nieuwe ideeën die hierover ontstonden, hadden ook een invloed op het onderwijs van de kroonprinses. In de brieven van de prinses van Hannover zijn bijvoorbeeld verwijzingen naar populaire boeken te vinden die gingen over opvoeding en educatie.<sup>81</sup> In dit hoofdstuk wordt ingegaan op hoe deze veranderingen in de ideeën over zowel de educatie van troonopvolgers als educatie in brede zin de verwachtingen rondom Charlottes scholing hebben gevormd. Welke vakken waren al op jonge leeftijd belangrijk voor haar? Waren dit vakken die typisch paste in de opvoeding van een troonopvolger of werd er voor gekozen om Charlotte een ‘vrouwelijkere’ educatie te geven? Welke ideeën over opvoeding stonden aan de grondslag van deze keuzes?

Charlotte was twee jaar oud toen er tussen de prinses van Hannover en Lady Elgin voor het eerst werd gesproken over haar scholing.<sup>82</sup> Het was de bedoeling dat Charlotte bepaalde belangrijke zaken al van jongs af aan vaak te horen kreeg, zodat ze deze zou onthouden. Eén daarvan was het horen van de Franse taal. Het vroeg horen van de taal zou er voor zorg dat Charlotte het Franse accent ook onder de knie zou kunnen krijgen volgens de prinses van Hannover.<sup>83</sup> Frans was in de hogere kringen in de negentiende eeuw de standaard en dus cruciaal voor Charlotte om te leren.<sup>84</sup> Duits lijkt van minder groot belang te zijn geweest, maar ook dat werd haar aangeraden om te leren.<sup>85</sup> In dezelfde brief waarin de prinses van Hannover Lady Elgin Duits aanraadde, schreef ze: ‘In the situation Charlotte is most likely to be called to,

---

<sup>77</sup> Forsting, *Raising Heirs*, 6.

<sup>78</sup> Heffernan, ‘Never the Queen’, 113-135, aldaar 117; Stott, *Lost Queen*, 65.

<sup>79</sup> P.J. Miller, ‘Women’s Education, ‘Self-Improvement’ and Social Mobility – A Late Eighteenth Century Debate’, *British Journal of Educational Studies* 20:3 (oktober 1972) 302-314, aldaar 302.

<sup>80</sup> Ibidem; K.D.M. Schnell, ‘The Sunday-School Movement in England and Wales: Child Labour, Denominational Control and Working-Class Culture’, *Past&Present* 164 (augustus 1999) 122-168, aldaar 123-126.

<sup>81</sup> RAW, FOR-RF, GEO/MAIN/50171-50200, 20 februari 1798; RAW, FOR-RF, GEO/MAIN/50171-50200, 5 mei 1801.

<sup>82</sup> RAW, FOR-RF, GEO/MAIN/50171-50200, 20 februari 1798.

<sup>83</sup> RAW, FOR-RF, GEO/MAIN/50171-50200, 31 januari 1799.

<sup>84</sup> Fritz, ‘Education of Monarchy in Württemberg’, 75-91, aldaar 77.

<sup>85</sup> RAW, FOR-RF, GEO/MAIN/50171-50200, 14 mei 1801.

foreign languages are not so necessary as the speaking and writing English with great correctness'.<sup>86</sup> Aan deze korte zin vallen twee dingen op te merken. Ten eerste maakte de prinses van Hannover een onderscheid tussen een situatie waarin Charlotte kroonprinses was en een situatie waarin ze dit niet meer zou zijn. De prinses van Hannover sprak hier over de toekomst waarin Charlotte het meest waarschijnlijk in terecht zou komen, waarin Engels een belangrijkere taal zou zijn dan Duits en Frans. Waarschijnlijk verwees ze hier naar Charlottes toekomstige rol als koningin, omdat een Engelse koningin niet gebrekkig kon zijn in haar beheersing van de Engelse taal. Voor andere prinsessen en dames aan het hof werden buitenlandse talen juist als belangrijk geacht, zodat zij contacten konden onderhouden met andere hoven.<sup>87</sup> Dit is opvallend omdat hieruit blijkt dat een prinses of een kroonprinses wel degelijk een andere opleiding moesten krijgen volgens de prinses van Hannover. Ten tweede valt het op dat de prinses van Hannover vond dat Engels een belangrijkere taal was voor Charlotte om te leren, terwijl er in alle andere brieven geen verwijzing meer werd gemaakt naar haar studie van de Engelse taal. Het was bekend dat Charlotte veel fouten maakte in het schrijven van Engels.<sup>88</sup> Lady Elgin moest dit zijn opgevallen als gouvernante van Charlotte en het was haar taak om te zorgen dat Charlotte hierin de juiste scholing kreeg. Het is aannemelijk dat Lady Elgin de prinses van Hannover niet verder heeft geïnformeerd over de slechte spelling van Charlotte, aangezien de prinses van Hannover hier nooit meer over heeft geschreven.<sup>89</sup> Zij was erg begaan met het lot van haar nichtje, waardoor de afwezigheid aan opmerkingen hierover doen vermoeden dat zij hier geen weet van heeft gehad. Met name omdat de prinses van Hannover het zelf aanhaalde als een belangrijk punt voor Charlottes scholing. Eerder in dit paper werd aangehaald dat Lady Elgin verantwoordelijk werd gehouden voor de opvoeding van Charlotte en zij bij haar ontslag de opmerking maakte dat Charlotte perfect was opgevoed, 'free from all fault whatever'.<sup>90</sup> Dit schreef zij om zichzelf in te dekken, mocht later blijken dat er in Charlottes opvoeding fouten waren gemaakt. Om dezelfde reden kon zij waarschijnlijk niet tegen de prinses van Hannover vertellen dat Charlotte geen goede beheersing had van de Engelse taal.

In het voorgaande hoofdstuk werd geconcludeerd dat religie de kern was van Charlottes opvoeding en ook in haar scholing speelde religie een belangrijke rol. Bijbelverhalen moesten

---

<sup>86</sup> RAW, FOR-RF, GEO/MAIN/50171-50200, 14 mei 1801.

<sup>87</sup> Duindam, *Dynasties*, 100-101.

<sup>88</sup> Aspinall, *Letters of the Princess*, IX.

<sup>89</sup> De prinses van Hannover schreef in haar laatste brief naar Lady Elgin dat Charlotte moeite had met haar uitspraak van de Engelse taal, maar vermeldde verder nooit meer iets over de schrijfvaardigheden van Charlotte, RAW, FOR-RF, GEO/MAIN/50171-50200, 17 juni 1804.

<sup>90</sup> Aspinall, *Letters of the Princess*, IX.

al op jonge leeftijd aan Charlotte worden voorgelezen zodat ze deze goed kon onthouden. Religie en geschiedenis waren met name van belang voor een goede ontwikkeling van het kind, omdat de prinses van Hannover van mening was dat het kinderen aandachtig naar hun eigen gedachten en acties liet kijken, hun geest opende en ze hierdoor meer bereid werden om te lezen.<sup>91</sup> Dat religie een prominente plek innam in Charlottes opvoeding was dus niet verrassend, maar de redenering van de prinses van Hannover laat echter zien dat religie niet alleen belangrijk was om een vrome prinses op te voeden. Religie zou Charlotte ook meer bereidwillig te maken om verder te leren. De verhalen uit de Bijbel moesten dus niet alleen onthouden worden; ze zouden Charlotte ook voorzien van handvaten voor de rest van haar studie.

Naast de Bijbel, werd ook geschiedenis gezien als een manier om Charlottes geest open te stellen. Lady Elgin moest Charlotte vanaf twee jaar oud verhalen over geschiedenis vertellen en toen Charlotte vijf jaar oud was, begon haar tante aan te dringen dat ze een boek met de titel ‘a short history of England’ moest lezen.<sup>92</sup> Vergeleken met Charlotte voorgangsters, valt het op dat geen van de koninginnen die de troon hadden bestegen voor Charlotte geschiedenis onderwezen hadden gekregen.<sup>93</sup> Het past echter wel in de al eerder benoemde verschuiving in de opvoeding van kroonprinsen, waarbij geschiedenis een belangrijkere rol begon te spelen. Daarnaast was de prinses van Hannover bekend met de werken van Madame de Genlis, waarin geschiedenis werd aangeprezen om aan de educatie van kinderen toe te voegen.<sup>94</sup>

Het lijkt er op dat deze en andere ideeën uit populaire literatuur de opvoeding van Charlotte hadden beïnvloed. Buiten het feit dat Charlotte geschiedenis onderwezen kreeg, waren er meer inzichten van de prinses van Hannover die uit contemporaine literatuur lijken te komen. Ten eerste probeerde zij Lady Elgin te overtuigen van een opvoeding waarin Charlotte spelenderwijs zou leren.<sup>95</sup> Het idee om kinderen spelenderwijs en doormiddel van ervaring te laten leren, kwam onder andere voor in *Adèle et Théodore* van Madame de Genlis.<sup>96</sup> De prinses van Hannover had dit boek gelezen en hoewel zij niet te spreken was over Madame de Genlis zelf, kon ze zichzelf wel vinden in haar idee over hoe je het beste de concentratie van een kind hoog kon houden.<sup>97</sup> Daarnaast kwam in Rousseaus *Émile, ou de l'éducation* het idee van door ervaring leren ook naar voren. Er is geen zekerheid dat de prinses van Hannover dit werk had

---

<sup>91</sup> RAW, FOR-RF, GEO/MAIN/50171-50200, 9 november 1799.

<sup>92</sup> RAW, FOR-RF, GEO/MAIN/50171-50200, 14 mei 1801.

<sup>93</sup> Harris, *Queenship and Revolution*, 15; Heffernan, ‘Never the Queen’, 113-135, aldaar 119.

<sup>94</sup> RAW, FOR-RF, GEO/MAIN/50171-50200, 14 mei 1801; RAW, FOR-RF, GEO/MAIN/50171-50200, 20 februari 1798; Gillian Dow, ‘Introduction’ in: Gillian Dow ed., *Adelaide and Theodore: by Stephanie-Felicite de Genlis* (2016) IX-XX, aldaar XII.

<sup>95</sup> RAW, FOR-RF, GEO/MAIN/50171-50200, 14 mei 1801.

<sup>96</sup> Dow, ‘Introduction’, IX-XX, aldaar IX-XI.

<sup>97</sup> RAW, FOR-RF, GEO/MAIN/50171-50200, 20 februari 1798.

gelezen, maar de kans is groot dat ze ook hier bekend mee was. Het was een van de populairste boeken uit de periode over opvoeding en Madame de Genlis bekritiseerde het boek in haar werk.<sup>98</sup> Daarbij komt dat de prinses van Hannover velen werken over opvoeding had gelezen en in geïnteresseerd was. Veel wijst er dus op dat zij Rousseaus werk gelezen had, of in ieder geval bekend was met de inhoud.

Ten tweede raadde de prinses van Hannover verschillende werken aan voor Charlotte om zelf te lezen, zoals bijvoorbeeld de werken van Madame de Beaumont.<sup>99</sup> Deze verhalen verschenen in het midden van de achttiende eeuw en werden gezien als uiterst progressief.<sup>100</sup> Madame de Beaumont probeerde verhalen te schrijven voor kinderen die hun interesse zouden wekken en waarmee ze de lezer tegelijkertijd iets kon leren. Ze goot dit in de vorm van sprookjes, waaronder ook *Belle en het beest*.<sup>101</sup> Hierbij moet worden opgemerkt dat niet de inhoud van de sprookjes progressief was, maar de methode die werd gebruikt om kinderen iets te leren. Madame de Beaumont schreef de verhalen voornamelijk voor meisjes, omdat er te weinig geschikt leesmateriaal voor hen zou zijn. Hierdoor schreef ze veelal over het huwelijk en familie en hoe een vrouw zich hierin moest gedragen.<sup>102</sup> Inhoudelijk een stuk progressiever was het boek *Les Conversations D'Emilie* van Madame D'Epinay. De prinses van Hannover was van mening dat wanneer Charlotte een jaar of zeven oud was, dat dit boek ook geschikt voor haar zou zijn.<sup>103</sup> Madame D'Epinay had zelf een ongelukkig huwelijk gehad en had hierdoor een kritischer blik gekregen op het huwelijk. In haar werk *Les Conversations D'Emilie* schemerde dit door.<sup>104</sup>

Ten derde en als laatste, in het hoofdstuk over de gedragslijnen waar Charlotte zich aan moest houden, kwam al naar voren dat de prinses van Hannover niet wilde dat Charlotte zou worden gestraft wanneer zij zich slecht gedroeg. Het idee dat het straffen van kinderen een slechte uitwerking zou hebben, was een relatief nieuw idee wat onder andere ook in de werken van Madame D'Epinay naar voren kwam.<sup>105</sup>

---

<sup>98</sup> John Darling en Maaïke van de Pijpenkamp, 'Rousseau on the Education, Domination and Violation of Women', *Journal of Educational Studies* 42:2 (juni 1992) 115-132, aldaar 115-116; Dow, 'Introduction', IX-XX, aldaar XV.

<sup>99</sup> RAW, FOR-RF, GEO/MAIN/50171-50200, 24 mei 1801.

<sup>100</sup> Tatiana Korneeva, 'Desire and Desirability in Villeneuve and Leprince De Beaumont's 'Beauty and the Beast'', *Marvels & Tales* 28:2 (2014) 233-251, aldaar 233.

<sup>101</sup> Korneeva, 'Desire and Desirability', 233-251, aldaar 233.

<sup>102</sup> Korneeva, 'Desire and Desirability', 233-251, aldaar 234.

<sup>103</sup> RAW, FOR-RF, GEO/MAIN/50171-50200, 24 mei 1801.

<sup>104</sup> Rosena Davidson, 'Happy Marriage: Myth or Reality in Eighteenth-Century France? The Case of Madame D'Epinay and Her Family', *Dalhousie French Studies* 56 (2001) 116-124, aldaar 118-122; Alice Parker, 'Louise D'Epinay's account of Female Epistemology and Sexual Politics', *The French Review* 55:1 (oktober 1981) 43-51, aldaar 44-47.

<sup>105</sup> Davidson, 'Happy Marriage', 116-124, aldaar 122.

Op latere leeftijd werd Charlotte ook nog in Latijn, muziek en waarschijnlijk aardrijkskunde onderwezen.<sup>106</sup> Samen met de informatie uit de brieven kunnen we concluderen dat Charlotte een uiterst uitgebreide opvoeding kreeg voor een prinses, waarin talen, geschiedenis en religie de boventoon voerden. Daarnaast had Charlotte een muzikaal talent, maar dit was vooral voor de prinses van Hannover van minder groot belang voor de ontwikkeling van Charlotte. Hieruit blijkt dat Charlotte al vanaf jongs af aan breder werd opgevoed dan haar voorgangsters koningin Anne en Mary II. Desondanks merkte Anne Stott in haar biografie over Charlotte terecht op dat het veelzeggend is dat Charlotte op latere leeftijd geen wiskunde kreeg.<sup>107</sup> Wiskunde was belangrijk voor jongens die naar de universiteit wilde gaan, maar kennelijk niet belangrijk genoeg voor een kroonprinses.

Hoewel Erberhard Fritz beargumenteerde dat de opvoeding van een troonopvolger een gespecialiseerde vorm van educatie is, waarin er steeds op zoek wordt gegaan naar continuïteit, hebben de brieven van de prinses van Hannover laten zien dat de opvoeding van een troonopvolger ook beïnvloed wordt door contemporaine ideeën. Gouvernantes, zoogsters, moeders of tantes, iedere persoon die zich bezighoudt met de opvoeding van een troonopvolger neemt ook haar eigen ideeën hierover met zich mee.

## Conclusie

Charlotte was één van die vergeten historische figuren; haar vroegtijdige overlijden zorgde ervoor dat haar naam nooit de geschiedenisboeken haalde. Dankzij het werk van *The Georgian Paper Programme* en de bijdrage van Anne Stott staat zij weer op de kaart. Dit onderzoek heeft getracht hier een bijdrage aan te leveren door haar relevantie in die tijd aan te kaarten en haar te plaatsen binnen de bestaande literatuur over koninklijke erfgenamen, hun educatie en de rol van gender hierbinnen.

Prinses Charlotte van Wales had een ingewikkelde jeugd. Haar ouders waren al uit elkaar voordat ze was geboren, ze leefde haar leven enkel omringd door volwassenen en ergens in die jaren moet ze te horen hebben gekregen dat zij de rechtmatige erfgenaam was van de Britse troon. De prinses van Hannover lijkt de eerste paar jaar van Charlottes leven het laatstgenoemde maar moeilijk hebben kunnen verkroppen. Het laatste wat zij wilde, was dat Charlotte daadwerkelijk haar jeugd in deze positie moest doormaken. De prinses van Hannover

---

<sup>106</sup> Stott, *Lost Queen*, 65.

<sup>107</sup> Ibidem.

moest zich uiteindelijk overgeven, want de geboorte van Charlotte leek haar ouders uiteindelijk alleen maar verder uit elkaar te drijven. Met een soort moederlijke liefde die zij voelde voor Charlotte, stortte zij zich op Lady Elgins plannen over hoe Charlotte moest worden opgevoed. Hierbij stond het idee centraal dat Charlottes persoonlijkheid en gedrag compleet te vormen waren door haar opvoeding. Goede begeleiding in haar vroege ontwikkeling was dus cruciaal.

In de brieven die de prinses van Hannover stuurde naar Lady Elgin om Charlottes opvoeding te bespreken, kwam naar boven dat Charlotte een brede opleiding genoot, al vanaf jonge leeftijd. Er werd niet alleen aandacht besteed aan de talen en kunsten, maar ook geschiedenis en aardrijkskunde kwamen aan bod. Ongeveer anderhalve eeuw voordat Charlotte werd geboren, kregen de prinsessen Anne en Mary muziek- en zangles en werden verder niet voorbereid op hun uiteindelijke toekomst als koningin. Het verschil tussen Charlotte en Mary II en Anne was dat het al vrij snel duidelijk werd dat Charlotte de rechtmatige erfgenaam van de Britse troon was. Dit lijkt dus aan te sluiten op de theorie van Harris waarin zij stelt dat de opvoeding van kroonprinses of een 'gewone' prinses een degelijk verschil maakt.

Meyer Forsting liet echter zien in zijn studie naar Isabella II van Spanje dat gender ook een grote rol speelde in de opvoeding van een (kroon)prinses. Isabella II was drie jaar oud toen zij de troon besteeg, maar werd toch heel anders opgevoed dan haar mannelijke tegenhangers. Voor Charlotte lijkt te gelden dat ze altijd in de eerste plaats een vrouw was. Dit begon al met het feit dat iedereen liever had gehad dat er een zoon was geboren in plaats van een dochter. Daarnaast mocht Charlotte lange tijd niet weten dat zij een kroonprinses was, omdat zij als vrouw dan te veel werd tentoongesteld. Daarbij komt dat christelijke waarden aan de basis lagen van Charlottes opvoeding, wat tevens ook de standaard was van hoe vrouwen zich moesten gedragen. Net als bij Isabella gingen geloof en vrouwelijkheid hand in hand. Door al deze factoren lijkt het gerechtvaardigd om te stellen dat het koningschap wel vervuld kon worden door een vrouw, maar een vrouw nooit helemaal het koningschap kon belichamen.

Desalniettemin komt het aspect van gender veel minder duidelijk naar voren in deze bronnen over de opvoeding van Charlotte van Wales dan in het werk van Meyer Forsting over Isabella II. Hoewel de brieven een unieke inkijk bieden in de jonge jaren van de kroonprinses Charlotte van Wales, vertellen zij maar een gedeelte van het verhaal. Het is interessant om op te merken dat de prinses van Hannover door Lady Elgin in het ongewis werd gelaten over bepaalde zaken, omdat Lady Elgin hiervoor verantwoordelijk werd gehouden. Daarnaast zag de prinses van Hannover Charlotte (bijna) nooit, waardoor de brieven geen compleet beeld kunnen geven van de verwachtingen die aan Charlotte werden gesteld. Er zal dus ook meer onderzoek gedaan moeten worden naar het leven van Charlotte om een goede vergelijking te

kunnen maken tussen Charlotte en Isabella II. Een vergelijking met andere (vrouwelijke) troonopvolgers, zou eventuele patronen kunnen blootleggen.

Lorenz Müller en Mehrkens lieten zien dat de rol van troonopvolgers een cruciaal onderdeel is in de studie naar de moderne Europese monarchie. Dit geldt nog steeds wanneer deze troonopvolger een vrouw was. Vooral de overgangperiode waarin Charlotte zich bevond geeft inzicht in hoe de monarchie zich ontwikkelde. Het zou daarom van meerwaarde zijn om de opvoeding en scholing van Charlotte verder te bestuderen aan de hand van meerdere bronnen. Hierbij kan worden gedacht aan bronnen waarin de visie van de prins van Wales op Charlottes opvoeding naar voren komt, gezien hij het grootste gedeelte van haar opvoeding bepaalde.



## Literatuurlijst

- Aspinall, A., *Letters of the Princess Charlotte 1811-1817* (Londen 1949).
- Black, J., *The Hanoverians: The History of a Dynasty* (Londen 2007).
- Chamber, J., *Charlotte and Leopold: The True Story of the Original People's Princess* (Londen 2007).
- Craig, D., 'The Crowned Republic? Monarchy and Anti-Monarchy in Britain, 1760-1901', *The Historical Journal* 46:1 (2003) 167-185.
- Darling, J. en Van De Pijpenkamp, M., 'Rousseau on the Education, Domination and Violation of Women', *Journal of Educational Studies* 42:2 (juni 1992) 115-132.
- Davidson, R., 'Happy Marriage: Myth or Reality in Eighteenth-Century France? The Case of Madame D'Epainay and Her Family', *Dalhousie French Studies* 56 (2001) 116-124.
- Dekker, J. en Groenendijk, L., 'Philippe Ariès's discovery of childhood after fifty years: the impact of a classic study on educational research', *Oxford Review on Education* 38:2 (2012) 133-147.
- Dow, G., 'Introduction', in Gillian Dow ed., *Adelaide and Theodore: by Stephanie-Felicite de Genlis* (2016) IX-XX.
- Duindam, J., *Dynasties: a Global History of Power 1300-1800* (Cambridge 2015).
- Fraser, F., *Princesses: The Six Daughters of George III*, (2006).
- Fritz, E., 'Education and the Rituals of Monarchy in the Kingdom of Wurttemberg: Crown Prince Friedrich Wilhelm, Crown Prince Karls and Prince Wilhelm compared' in: Frank Lorenz Müller en Heidi Mehrkens eds., *Sons and Heirs: Succession and Political Culture in Nineteenth-Century Europe* (Londen 2016) 75-91.

Graham, L. J., 'Fiction, Kingship, and the Politics of Character in Eighteenth-Century France' in: Jeroen Deploige en Gita Deneckere eds., *Mystifying the Monarch: Studies on Discourse, Power, and History* (Amsterdam 2006).

Harris, *Queenship and Revolution in Early Modern Europe: Henrietta Maria and Marie Antoinette* (Londen 2016).

Heffernan, T., 'Never the Queen: Anne's Formative Years', in Schutte, *Unexpected Heirs*, 113-135.

Hobsbawm, E., *The Age of Revolution: 1789 – 1848* (Londen 1977).

Kenlon, T., *Conduct Books and the History of the Ideal Woman* (New York 2020).

Korneeva, T., 'Desire and Desirability in Villeneuve and Leprince De Beaumont's 'Beauty and the Beast'', *Marvels & Tales* 28:2 (2014) 233–251.

Laquaur, T., *Making Sex: Body and Sex from the Greeks to Freud* (Boston 1992).

Lorenz Müller, F., 'Stabilizing a 'Great Historic System' in the Nineteenth Century? Royal Heirs and Succession in an Age of Monarchy' in: Frank Lorenz Müller en Heidi Mehrkens eds., *Sons and Heirs: Succession and Political Culture in Nineteenth-Century Europe* (Londen 2016), 1-18.

Lorenz Müller, 'Winning their Trust and Affection': Royal Heirs and the Uses of Soft Power in Nineteenth-Century Europe' in: Frank Lorenz Müller en Heidi Mehrkens eds., *Royal Heirs and the Uses of Soft Power in Nineteenth-Century Europe*, 1-20.

Meyer Forsting, R., *Raising Heirs to the Throne in Nineteenth-Century Spain: The Education of the Constitutional Monarch* (Londen 2018).

Miller, P. J., 'Women's Education, 'Self-Improvement' and Social Mobility – A Late Eighteenth Century Debate', *British Journal of Educational Studies* 20:3 (oktober 1972) 302-314.

Morris, M., *Sex, Money and Personal Character in Eighteenth-Century British Politics* (New Haven 2014).

Parker, A., 'Louise D'Epinay's account of Female Epistemology and Sexual Politics', *The French Review* 55:1 (oktober 1981) 43-51.

Redman, A., *The House Hanover* (Londen 1960).

Richards, J., "'To Promote a Woman to Beare Rule": Talking of Queens in Mid-Tudor England', *Sixteenth Century Journal* 28:1 (1997) 101-121.

Roskam, G. en Schorn, S., 'Peripheral Perspectives on the Tradition of 'Mirrors of Princes' in: Geert Roskam en Stefan Schorn eds., *Concepts of Ideal Rulership from Antiquity to the Renaissance* (Turnhout 2018).

Schutte, V., 'Perception of Princesses: Pre-accession Book Dedications to Mary and Elizabeth Tudor' in Valerie Schutte ed., *Unexpected Heirs in Early Modern Europe: Potential King and Queens* (2017) 63-83.

Schnell, K. D. M., 'The Sunday-School Movement in England and Wales: Child Labour, Denominational Control and Working-Class Culture', *Past&Present* 164 (augustus 1999) 122-168.

Stott, A., *The Lost Queen: The Life and Tragedy of the Prince Regent's Daughter* (Yorkshire 2019).

## Bronnen

'Birth of a Princess', Caledonian Mercury, 11 januari 1796.

Royal Archives Windsor, Correspondence of Foreign Royal Families, GEO/MAIN/50171-50200, Brieven van de prinses Charlotte Augusta Mathila van Hannover aan Lady Elgin, 23 december 1797.

Royal Archives Windsor, Correspondence of Foreign Royal Families, GEO/MAIN/50171-50200, Brieven van de prinses Charlotte Augusta Mathila van Hannover aan Lady Elgin, 11 februari 1798.

Royal Archives Windsor, Correspondence of Foreign Royal Families, GEO/MAIN/50171-50200, Brieven van de prinses Charlotte Augusta Mathila van Hannover aan Lady Elgin, 20 februari 1798.

Royal Archives Windsor, Correspondence of Foreign Royal Families, GEO/MAIN/50171-50200, Brieven van de prinses Charlotte Augusta Mathila van Hannover aan Lady Elgin, 30 juni 1798.

Royal Archives Windsor, Correspondence of Foreign Royal Families, GEO/MAIN/50171-50200, Brieven van de prinses Charlotte Augusta Mathila van Hannover aan Lady Elgin, 16 december 1798.

Royal Archives Windsor, Correspondence of Foreign Royal Families, GEO/MAIN/50171-50200, Brieven van de prinses Charlotte Augusta Mathila van Hannover aan Lady Elgin, 21 januari 1799.

Royal Archives Windsor, Correspondence of Foreign Royal Families, GEO/MAIN/50171-50200, Brieven van de prinses Charlotte Augusta Mathila van Hannover aan Lady Elgin, 31 januari 1799.

Royal Archives Windsor, Correspondence of Foreign Royal Families, GEO/MAIN/50171-50200, Brieven van de prinses Charlotte Augusta Mathila van Hannover aan Lady Elgin, 4 februari 1799.

Royal Archives Windsor, Correspondence of Foreign Royal Families, GEO/MAIN/50171-50200, Brieven van de prinses Charlotte Augusta Mathila van Hannover aan Lady Elgin, 24 mei 1799.

Royal Archives Windsor, Correspondence of Foreign Royal Families, GEO/MAIN/50171-50200, Brieven van de prinses Charlotte Augusta Mathila van Hannover aan Lady Elgin, 22 juli 1799.

Royal Archives Windsor, Correspondence of Foreign Royal Families, GEO/MAIN/50171-50200, Brieven van de prinses Charlotte Augusta Mathila van Hannover aan Lady Elgin, 9 november 1799.

Royal Archives Windsor, Correspondence of Foreign Royal Families, GEO/MAIN/50171-50200, Brieven van de prinses Charlotte Augusta Mathila van Hannover aan Lady Elgin, 10 februari 1800.

Royal Archives Windsor, Correspondence of Foreign Royal Families, GEO/MAIN/50171-50200, Brieven van de prinses Charlotte Augusta Mathila van Hannover aan Lady Elgin, 24 juli 1800.

Royal Archives Windsor, Correspondence of Foreign Royal Families, GEO/MAIN/50171-50200, Brieven van de prinses Charlotte Augusta Mathila van Hannover aan Lady Elgin, 15 oktober 1800.

Royal Archives Windsor, Correspondence of Foreign Royal Families, GEO/MAIN/50171-50200, Brieven van de prinses Charlotte Augusta Mathila van Hannover aan Lady Elgin, 14 mei 1801.

Royal Archives Windsor, Correspondence of Foreign Royal Families, GEO/MAIN/50171-50200, Brieven van de prinses Charlotte Augusta Mathila van Hannover aan Lady Elgin, 24 mei 1801.

Royal Archives Windsor, Correspondence of Foreign Royal Families, GEO/MAIN/50171-50200, Brieven van de prinses Charlotte Augusta Mathila van Hannover aan Lady Elgin, 2 juni 1801.

Royal Archives Windsor, Correspondence of Foreign Royal Families, GEO/MAIN/50171-50200, Brieven van de prinses Charlotte Augusta Mathila van Hannover aan Lady Elgin, 25 juni 1801.

Royal Archives Windsor, Correspondence of Foreign Royal Families, GEO/MAIN/50171-50200, Brieven van de prinses Charlotte Augusta Mathila van Hannover aan Lady Elgin, 16 maart 1802.

Royal Archives Windsor, Correspondence of Foreign Royal Families, GEO/MAIN/50171-50200, Brieven van de prinses Charlotte Augusta Mathila van Hannover aan Lady Elgin, 5 juli 1803.

Royal Archives Windsor, Correspondence of Foreign Royal Families, GEO/MAIN/50171-50200, Brieven van de prinses Charlotte Augusta Mathila van Hannover aan Lady Elgin, 30 januari 1804.

Royal Archives Windsor, Correspondence of Foreign Royal Families,  
GEO/MAIN/50171-50200, Brieven van de prinses Charlotte Augusta Mathila van Hannover  
aan Lady Elgin, 17 juni 1804.